

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 10 Sayı: 51 Volume: 10 Issue: 51
Ağustos 2017 August 2017
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1854>

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN "RİSÂLE-İ TARİK-İ NAKŞİBENDİ" ADLI ESERİ ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI AND HIS WORK CALLED "RİSÂLE-İ TARİK-İ NAQSHABANDI"

Halil KURT*

Öz

İslam dünyasında en yaygın tarikatlardan biri olan Nakşibendilik, Orta Asya'da ortaya çıkmış ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Belirli esasları olan bu tarikat, zaman içerisinde Anadolu'da da intişar bulmuş ve pek çok tasavvuf erbabı yetiştirmiştir. Bu tasavvuf erbapları, Nakşibendî tarikatının usul ve esaslarını anlatan risaleler yazmışlardır. Bu durum, zamanla bir gelenek haline gelmiştir. Bu geleneği, 18. yüzyılda devam ettiren tasavvuf ehlinden biri de Erzurumlu İbrahim Hakkı'dır.

İbrahim Hakkı, Risale-i Tarik-i Nakşibendî'de, evvela bu tarikatın üç yolunu izah etmiş, devamında az yemek, az konuşmak ve az uyumak şeklinde olan üç rüknünü, daha sonra mezkûr tarikatın üç hakikatini ve evliyaullah sınıflarını açıkladıktan sonra seyr-i sülûkün temel esaslarını anlatmıştır. Eserde, her şeyden önce bu tarikata giren sâlikin gönlünde talep derdi olması gerektiğini söyler. Sâlik devamlı kalp ile zikir halinde olmalıdır. Gözünde, gönlünde, hayal ve fikrinde daima Allah olmalıdır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Risale-i Tarik-i Nakşibendî* adlı eseri, 1274 / 1858 yılında İstanbul'da, Enderuni Mustafa Mirkanî tarafından yazıya geçirilmiştir. Eser manzum-mensur karışık bir tarzda olup dili Türkçedir. Bu risale, Avusturya Milli Kütüphanesi, AC09985032 numarada kayıtlı bulunan bir mecmuanın içindedir.

Çalışmamızda öncelikle tasavvuf edebiyatının âlim, şair ve mühim mütefekkirlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö.1780) hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra *Risale-i Tarik-i Nakşibendî* adlı eserinin tahlili yapılarak günümüz alfabesine aktarılan bu eser, ilim âlemine tanıtılmıştır. Ayrıca İbrahim Hakkı'nın Marifetname'de kaleme aldığı Nakşibendî tarikatı hakkındaki görüşlerinden de istifade edilerek müellifin tasavvuf konusu hakkındaki görüşleri de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nakşibendî tarikatı, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Tillo, Tasavvuf, Risâle, Veli.

Abstract

Naqshbandi, one of the most widespread sects in the Islamic world, emerged in Central Asia and has spread to a wide geography. This sect, which has certain principles, has spread in Anatolia in time and has educated many Sufi masters. These Sufi masters wrote booklets describing the principles and fundamentals of the Naqshbandi order. This has become a tradition over time. One of the qualified Sufi people who continued this tradition in the 18th century is Erzurumlu İbrahim Hakkı.

İbrahim Hakkı primarily explains the three manners of this sect, next the three fundamental elements as eating, speaking and sleeping less, then after explaining the three essences of the above-cited cult and the classes of Muslim saints expresses fundamentals of spiritual journeying. In the work, before all else, he states that the pilgrim entering sect must have demand in his heart. The pilgrim must be in constant state of invocation with his heart. In his eyes, heart, dream and mind there must always be God. The work is written in verse and prose in the Turkish language.

Erzurumlu İbrahim Hakkı's work "Risale-i Tarik-i Naqshibendi was written in Istanbul by Enderuni Mustafa Mirkanî in 1274/1858. This booklet is present in a corpus which is registered with the number AC09985032 at Vienna Library in Austria.

In our work, we first gave brief information about the life of Erzurumlu İbrahim Hakkı (d.1780), one of the scholars, poets and important thinkers of Sufi literature and this work, which was later translated into the present alphabet, was introduced to the scientific world with an analysis. In addition, the views of the author about mysticism were also discussed by making use of his views on the Naqshibendi sect he penned in Marifetname.

Keywords: The Naqshbandi sect, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Tillo, Sufism, Tract, Saint.

Giriş

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Anadolu'da yetişen müstesna âlimlerden biridir. O, manevi ilimler ile müspet ilimleri bağdaştıran bir kişiliğe sahiptir.¹ Tasavvuf ilminin yanında edebiyat, astronomi, tıp, matematik, felsefe ve psikoloji gibi alanlarda oldukça yeteneklidir. Yazdığı eserlerde, güzel ahlaka, ilme ve insana değer vermeyi esas maksat yapmıştır. Daha çocuk yaşta Tillo'da, İsmail Fakirullah'a talebe olmuş ve onun manevi terbiyesiyle yetişmiştir. İbrahim Hakkı'nın "gavs-ı ulvî" şeklinde tarif ettiği İsmail Fakirullah, ona mürşid-i kâmil olmuştur. İbrahim Hakkı, ömrü boyunca Fakirullah'ın müridi olmakla övünmüştür.² İbrahim Hakkı şeyhinin mezhep, meşrep, neseb, uzlet, velayet ve keşfiyatını, Marifetname adlı eserinde uzun uzadıya kaleme almıştır.³ Fakat Marifetname'de onun fakirullah ünvanını alma sebebine ve mensup olduğu tarikat konusuna değinmemiştir.⁴ Bu sebeple İsmail Fakirullah ve dolayısıyla talebesi İbrahim Hakkı'nın tarikatı hususunda, araştırmacılar tarafından bugüne kadar farklı kanaatler belirtilmiştir.

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, El-mek: halil_kur@hotmail.com

¹ İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu (1977). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., s. 5.

² Cemaleddin Server Revnakoğlu (2011). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetnamesi*, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, s.92.

³ Erzurumlu İbrahim Hakkı (1330). *Marifetnâme*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, s. 504-512.

⁴ Hayranî Altıntaş (2000). "Fakirullah", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. C. 21, s.132.

Hüseyin Vassaf'ın, Sefine-i Evliya adlı eserinde, İsmail Fakirullah'ın Kadiri-Nakşibendî şeyhi olduğu,⁵ Bursalı Mehmet Tahir'in, Osmanlı Müellifleri'nde ise, onun Üveysi olabileceği ifade edilir.⁶ Tasavvuf alanında araştırmalarıyla tanınan Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf adlı eserinde, İsmail Fakirullah'ı Kadiri şeyhleri arasında saymaktadır.⁷ Vasfi Mahir Kocatürk⁸, İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu da eserlerinde, İsmail Fakirullah'ın kadiri şeyhi olduğu ifade edilir.⁹ Çağdaş araştırmacılardan Dina La Gall ise, İsmail Fakirullah'ın Nakşibendî şeyhi olabileceğini belirtir.¹⁰ İsmail Fakirullah'ın tarikatı ile ilgili kaynaklarda geçen bu farklı görüşler sebebiyle, onun müridi olan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın da mensup olduğu tarikat konusunda ihtilafa düşülmüştür.

Esasen Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetname adlı eserinin beşinci faslında, Nakşibendî tarikatı hakkında iltifatlarla bulunmuştur. Bu faslında, Nakşibendî yolunun Hakk'a varmada en kestirme yol olduğunu, evliya'nın en seçkin kısmının Nakşibendî yolunu tercih ettiğini, Nakşibendî yoluna giren sâlikin her türlü kemale ererek huzuru bulduğunu, böylece korkulardan ve tehlikelerden kurtulduğunu dile getirdiği görülmektedir.¹¹ Nakşibendî tarikatının usul ve esaslarının teferruatıyla ifade edildiği bu faslın devamında, hafî zikrin gerekleri, fenafillâh ve bekâbillah makamlarının izahı yapılmıştır. Marifetname'de geçen bu ifadelerden dolayı İbrahim Hakkı'nın Nakşibendî tarikatına mensup olduğu kanaati, ilim dünyasında hâsıl olmuştur. Kaldı ki Marifetname'de Nakşibendî tarikatından başka hiçbir tarikata yer verilmemiştir. Marifetname'deki Nakşibendî tarikatı övgüsüne istinaden Hayrani Altıntaş, İbrahim Hakkı'nın kuvvetle muhtemel Nakşibendî olduğunu belirtir.¹² Revnakoğlu da, Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait 1206 / 1791 tarihinde yazılmış *süluk-i Nakşibendî*¹³ adlı bir risalesini gördüğünü belirtmektedir. Fakat birçok araştırmacı, yine de bu konuda ihtiyatlı davranmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birinin, İbrahim Hakkı'nın tarikat silsilesinin bugüne kadar ortaya çıkarılamamış olmasıdır.

Çalışmamızın konusu, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Nakşibendî tarikatının rükün, hakikat, usul ve esasları hakkında ifade ettiği düşüncelerdir. Bu risalede Erzurumlu İbrahim Hakkı, tasavvuf yoluna giren sâlikin, üç şeyi yapması gerektiğinden bahsetmiştir. Bunların; zikir, samimiyet ve bir mürşid-i kâmile bağlanmak olduğunu söyleyerek, sâlikin, Nakşibendî tarikatının; az yemek, az uyumak ve az konuşmak rükünlerine uyması gerektiğini belirtir. Daha sonra Nakşibendî tarikatının üç hakikatını sıralayarak, Allâh ehlinin iki türlü olduğunu ifade etmiştir. Son bölümde ise İbrahim Hakkı, on iki kelimeyle Nakşibendî tarikatına göre seyr-i sülûkun temel esaslarını izah etmiştir.¹⁴

Bu çalışmada, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilerek, Enderunî Mustafa Mîrkanî'nin istinsah etmesiyle oluşan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "*Risâle-i Tarik-i Nakşibendî*" adlı eserinin, kültür ve edebiyat dünyamıza kazandırılması amaçlanmıştır. Bu risalenin neşriyle birlikte, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın mensup olduğu tarikat konusundaki ihtilafın izale olacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Risale-i Tarik-i Nakşibendî* adlı eserinin muhtevasının tasavvufi bakımdan incelenmesi akabinde risalenin transkripsiyonlu metni verilecektir.

I. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Hayatı

XVIII. yüzyılın çok yönlü bir mütefekkeri ve velûd mutasavvıflarından biri olan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hayatı hakkında geniş malumata sahibiz. Bunun en önemli sebebi, sanatçının çok eser vücuda getirmesi ve bu eserlerde kendi hayatı hakkında malumat vermesidir. İbrahim Hakkı, özellikle "*Marifetname*" adlı eserinde hayatı ve ailesi hakkında geniş bilgiler vermiştir.

⁵ Osmanzâde Hüseyin Vassaf (2006). *Sefine-i Evliya*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yay., C. II, s.290.

⁶ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi (1972), *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, C.I, s. 92.

⁷ Ramazan Muslu (2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yay., s. 405.

⁸ Vasfi Mahir Kocatürk (1964). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi, s.558.

⁹ İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰ Dina Le Gall (2005). *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World (1450-1700)*, Albany: State University of New York Press, s. 71.

¹¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 443-504.

¹² Hayrani Altıntaş (1992). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., s.27. Ramazan Muslu, *a.g.e.*, s. 410.

¹³ Cemaladdin Server Revnakoğlu, *a.g.e.*, s.112.

¹⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, No: AC09985032, s.2-16.

İbrahim Hakkı, 2 Muharrem 1115 / 18 Mayıs 1703 tarihinde, Erzurum ilinin Hasankale (Kal'a-yı Ahsen) ilçesinde doğmuştur.¹⁵ İbrahim Hakkı doğum tarihini, Marifetname adlı eserinde şöyle vermektedir:

Hicretin tarihi bin yüz on beş oldu ol bahâr
Kal'a-yı Ahsen'de İbrahim Hakkı doğdu zâr¹⁶

"Hicri bin yüz on beş tarihinde bir bahar günü, İbrahim Hakkı, Hasankale kasabasında doğdu."

Babası Derviş Osman Efendi, annesi Hasankale'nin Kındığı köyünden Mahmud kızı Şerife Hanife Hatun'dur.¹⁷ Derviş Osman Efendi Hacca gitmek niyetiyle Siirt'in Tillo ilçesinde bulunan Şeyh İsmail Fakirullâh'ı ziyaret eder.¹⁸ Burada Şeyh İsmail Fakirullâh'tan çok etkilenen Derviş Osman Efendi, bir süre onun hizmetinde bulunmuştur.¹⁹ Bu sıralarda, İbrahim Hakkı, 6 yaşındayken annesi vefat etmiştir.²⁰ Öksüz kalan İbrahim Hakkı'yı babası Osman Efendi, Hasankale'de bulunan kardeşlerinin yanında bırakmıştır. İbrahim Hakkı Marifetname'de, dokuz yaşındayken Tillo'ya gelerek, babasına kavuşmasını ve daha sonra ona müşrid olacak olan Şeyh İsmail Fakirullah ile karşılaşmasını şöyle anlatır:

"Ben dokuz yaşında iken Ali amcam, beni alıp Tillo'da bulunan babamın yanına götürdü. Tillo'ya varıp dergâha girdiğimizde babamla şeyhi, cemaatle ikinci namazını eda ediyorlardı. İlk gördüğümde pederimden ziyade, Şeyh İsmail Fakirullah hazretlerinin mübarek yüzü, bana yakın geldi. O anda yüzümün cezbesi gönlümü aldı. Aklım, onun güzelliğine ve güzel sözlerine hayran kaldı. Gönlümü ona kaptırdım. Babam beni kendi odasına götürdü. Şefkat ile ilim öğretip, lütf ile terbiye etmeye başladı."²¹

İbrahim Hakkı, ilk eğitimini babasından aldıktan sonra Tillo'da Şeyh İsmail Fakirullah'a bağlanarak ona mürid olmuştur.²² 1132 Receb ayı / Mayıs 1720 yılında babası Osman Efendi, vefat ettiğinde İbrahim Hakkı, 17 yaşındadır.²³ Babasının vefatı üzerine Tillo'dan Erzurum'a, amcalarının yanına dönen İbrahim Hakkı, büyük amcası Molla Mehmed'in yanında sekiz sene kalarak ilim tahsiline devam etmiştir.²⁴ Burada Erzurum müftüsü Hâzık Mehmed Efendi'den Farsça dersler aldı.²⁵ İbrahim Hakkı, Marifetname adlı eserinde, bu durumu şöyle anlatır:

İhtiyarı ilm idi tâ sâl bin yüz kırka dek
Aşka düştü ârif oldu vecd ü hali kıldı kâr²⁶

"Bin yüz kırk senesine kadar ilim öğrenmek için çalıştı. Ârif olup dünyayı unutarak, her şeyini bırakarak Cenab-ı Hakk'a yöneldi."

1141 / 1728 yılında Erzurum'dan tekrar Tillo'ya, müşridi İsmail Fakirullah'ın yanına dönen İbrahim Hakkı, merhum babasının hüccesine yerleşerek tasavvufi hayata yönelmiş ve şeyhinin rahle-i tedrisinde yedi sene daha ilimle meşgul olmuştur.²⁷ Yedi sene sonra şeyhi vefat edince Tillo'da garip kalan İbrahim Hakkı, Erzurum'a geri dönerek Yukarı Habîb Camii'nde imamlık yapar.²⁸ İbrahim Hakkı, 33 yaşındayken Firdevs Hanım'la ilk evliliğini yapar. Bu evlilikten İsmail Fehim ve Ahmed Naimî adında iki oğlu olur.²⁹

İbrahim Hakkı, 1150 / 1738 yılında Hac için ilk defa Mekke'ye gider.³⁰ Hac dönüşünde yine Yukarı Habîb Camii'nde imamlık yapmaya devam eder.³¹ 1155 / 1742 yılında ikinci evliliğini Hüseyin Bey'in kızı

¹⁵ Amil Çelebioğlu(1988). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 1.

¹⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 514.

¹⁷ İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, a.g.e, s. 5. Mehmet Kazar (2001). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.16, s.333.

¹⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 516.

¹⁹ Mustafa Çağrı (2000). "İbrahim Hakkı Erzurûmi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 21, s.305

²⁰ Amil Çelebioğlu, a.g.e, s. 3.

²¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 516.

²² Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, a.g.e, s. 90.

²³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 522.

²⁴ Amil Çelebioğlu, a.g.e, s. 3.

²⁵ Cemaleddin Server Revnakoğlu, a.g.e, s.87. Mustafa Çağrı, a.g.e, s.305

²⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 514.

²⁷ Numan Külekcî-Turgut Karabey (1997). *Divân-Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., s.16.

²⁸ Mustafa Çağrı, a.g.e, s.306.

²⁹ M. Kayahan Özgül (2013). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divân-ı İlahiyât*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., s.15. Ramazan Muslu, a.g.e, s. 411.

³⁰ Hayrani Altıntaş, a.g.e, s.23.

Fatma Hanım'la yapan İbrahim Hakkı'nın, bu evlilikten doğan çocukları yaşamamıştır.³² Bu esnada, çok sevdiği amcası Ali Efendi vefat eder.³³ Üçüncü eşi Hasankaleli Belkıs Hanım'dan, Gülsüm ve Mehmet Şakir adında iki çocuğu dünyaya gelir.³⁴ Sünneti Züleyha Hanım'la evlenerek tamamlayan İbrahim Hakkı'nın, bu evlilikten de Osman Nedim adında bir evladı dünyaya gelir.³⁵

1160 / 1747 yılında İstanbul'a giden İbrahim Hakkı, burada Sultan I.Mahmud'un ilgi ve iltifatına mazhar olur. Ve saray kütüphanesinde çalışmasına izin verilir.³⁶ Bir müddet sonra Hasankale'ye dönen İbrahim Hakkı, burada ilmi faaliyetlerine devam etmiştir. 1168 / 1755 yılında ikinci defa İstanbul'un yolunu tutmuştur.³⁷ Burada önemli âlimlerle görüşmüş ve ilmi araştırmalarda bulunmuştur.³⁸ Buradan döndükten kısa bir süre sonra da 1170 / 1757 yılında Hasankale'de, Marifetname adlı ansiklopedik eserini tamamlamıştır.³⁹

1177 / 1763 yılında üçüncü defa Tillo'ya giden İbrahim Hakkı, İsmail Fakirullah'ın oğulları, Hamza Ganiyullah ve Mustafa Fanî tarafından babalarının halifeleri olarak karşılanır.⁴⁰ Muhtemelen İbrahim Hakkı'nın Tillo'da kalması için şeyhi İsmail Fakirullah'ın torunu Fatıma Azize Hanımla evlendirilmiştir.⁴¹

1178 / 1764 yılında, İbrahim Hakkı, Hamza Ganiyullah ve Mustafa Fanî birlikte ikinci kez hacca gider.⁴² Hac dönüşü bir müddet Tillo'da kalan İbrahim Hakkı, da sonra Erzurum'a gitmiş ve bir müddet Erzurum'da kalmıştır.⁴³

1181 / 1768 yılında üçüncü ve son hac yolculuğunu da Erzurum müftüsü Şeyh Mustafa Efendiyle birlikte yapmıştır.⁴⁴ Bu son hac yolculuğu sonrasında Erzurum'a dönen İbrahim Hakkı, yaklaşık üç yıl sonra oğlu İsmail Fehim ile birlikte Tillo'ya giderek buraya yerleşmiştir.⁴⁵

1189 / 1775 yılında İbrahim Hakkı rahatsızlanmıştır. Bu hastalığı altı ay kadar sürse de sonrasında şifa bulmuştur. Fakat bu kez de çok sevdiği eşi Azize Hanım'ın genç yaşta vefat etmesi dolayısıyla tekrar yataklara düşmüştür.⁴⁶ İbrahim Hakkı, bir gün bir gece hasta yattıktan sonra 19 Cemaziyelâhir 1194 / 22 Haziran 1780 yılında vefat etmiş, Tillo'da hocasının da mezarının bulunduğu türbeye defnedilmiştir.⁴⁷

II. Risale-i Tarik-i Nakşibendî: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın bu eseri, "Heza Risale-i İbrahim Hakkı Tarik-i Nakşibendî" başlığıyla, Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe yazmalar bölümünde bulunan bir mecmuanın içinde olup AC09985032 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Bu mecmuanın içinde Mehmed Emin Tokadı'ye (1664-1745) ait, Tuhfetü't-Tullâb Li Hidayeti'l-Ahbab adıyla bilinen ve mecmuada, Risale-i Tokadı Mehmed Efendi başlığıyla kayıtlı bir eser daha vardır. Mecmua toplam 38 sayfeden oluşmaktadır.

1274 / 1858 yılında İstanbul'da Enderunî Mustafa Mirkanî tarafından istinsah edilen eser, bilinen tek nüshadır. Çaharkuşe yeşil renkte meşin, mukavva bir cildin içinde bulunmaktadır. Risale-i Tarik-i Nakşibendî, sayfa numarasına göre 2-16 sayfaları arasında yer almaktadır. Her sayfada 13 satır bulunan yazmanın yazı türü, nesih kırmasıdır. Risale, besmele ve salvele ile başlar. Son sayfada ise istinsah kaydı vardır.

A. Risalenin Tahlili: Tasavvufta, Allâh'a kavuşmanın çeşitli usulleri vardır. İşte "Risale-i İbrahim Hakkı Tarik-i Nakşibendî" risalesi, Nakşibendî tarikatının bu usullerini anlatmaktadır. Erzurumlu İbrahim

³¹ Numan Külekçi-Turgut Karabey, a.g.e, s.16.

³² M. Kayahan Özgül, a.g.e, s.15.

³³ Amil Çelebioğlu, a.g.e, s. 4.

³⁴ M. Kayahan Özgül, a.g.e, s.15.

³⁵ Numan Külekçi-Turgut Karabey, a.g.e, s.17.

³⁶ Mustafa Çağrıncı, a.g.e, s.306.

³⁷ Hayrani Altıntaş, a.g.e, s.24. M. Kayahan Özgül, a.g.e, s.15.

³⁸ Turgut Ulusoy (1974). *İbrahim Hakkı Divanı*, İstanbul: Bahar Yayınevi, s.235.

³⁹ Amil Çelebioğlu, a.g.e, s. 5.

⁴⁰ Mustafa Çağrıncı, a.g.e, s.306.

⁴¹ Cemaleddin Server Revnakoğlu, a.g.e, s.90-91.

⁴² Amil Çelebioğlu, a.g.e, s. 7.

⁴³ Numan Külekçi-Turgut Karabey, a.g.e, s.18.

⁴⁴ Mustafa Çağrıncı, a.g.e, s.306.

⁴⁵ Mehmet Kazar, a.g.m, s.337.

⁴⁶ Amil Çelebioğlu, a.g.e, s. 8.

⁴⁷ Cemaleddin Server Revnakoğlu, a.g.e, s.87. M. Kayahan Özgül, a.g.e, s.15.

Hakkı, bu tarikata giren sâlikin gönlünde evvela talep derdi olması gerektiğini söyleyerek bunun, sâlik için bir zenginlik olduğunu belirtir. Ardından Nakşibendiliğin üç yolunu, devamında bu tarikatın üç rüknünü izah etmiştir. Daha sonra Nakşibendî tarikatının üç hakikatini açıklamıştır.

Eserde, Nakşibendî tarikatında, seyr u sülûkün temel kaideleri olarak kabul edilen ve “kelimât-ı kudsiyye” diye isimlendirilen esaslardan da bahis, söz konusudur. Eser, mensur bir tarzda yazılmıştır. *Risale*'de bir Türkçe beyit, birkaç dörtlük ve bir de Farsça beyit vardır. *Risale*'nin sonunda ise ilahî aşka dair İbrahim Hakkının duygu ve düşünceleri vardır.

1. Nakşibendî Tarikatının Yolları: Bu tarikatın amacı, sâliki manevi iklimde, Allâh'ın huzurunda kendini hazır bulma mertebesine ulaştırmaktır. Bu durum tasavvuf yolunda, ancak zikirle mümkündür. Zikrin hakikati, Allah'tan başkasını unutmaktır.⁴⁸ Her an O'nunla olup, O'ndan gafil olmamaktır. Nakşibendî yolu, Hakk'a varan yolların en kolayı ve en kestirim yoludur. Bu yolda ilerleyen sâlik, her tehlikeden emin olduğu gibi, korkulardan ve elemelerden halas olacaktır.⁴⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre buna kavuşmanın üç yolu vardır.

a. Birinci Yol: Zikir-i kalbî yoludur. Yani, kalbin “Lâ İlâhe İllallâh” zikriyle meşgul olmasıdır.⁵⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, zikirde en tesirli kelimenin “Lâ İlâhe İllallâh” olduğunu ifade eder.⁵¹ Tasavvuf erbabı, âyet ve hadislerin ışığında zikri, tarikatlarının üssü'l-esası saymışlardır.⁵² Kalp, Allâh'ın huzurunda durulacak yerdir. Kalp, Allâh'ı tanıma ve O'nu zikretmenin makamıdır.⁵³ Zikir, kulu gafletten muhafaza eden manevi bir zırhtır. Kişi ancak zikir sayesinde huzur bulur.⁵⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre kalbin iki kapısı vardır. Biri âlem-i melekûta, diğeri âlem-i şahadete açılır. Bazen kalp, çeşitli merhalelerden geçerek gayb âlemini müşahede edebilir.⁵⁵ Salik, bu zikri tekrar ederken dilini üst damağına yapıştırır. Kalp ile Allâh'a teveccüh olur. Nefsini hapsedip göbeğini içeriye çekip öyle bir zikreder ki, bütün azaları bundan müteessir olup Allâh'ı bir an için bile gönlünden çıkarmaz. Böylece sâlikin gönlü, *lâ mahbube illallâh, lâ matlube illallâh ve lâ mevcude illa hû* fikriyle dolar. Diğer düşünceleri hatırandan çıkararak, lâ İlâhe İllallâh zikrini üçte, beşte ve yedide bir nefes alarak ilerler. Nihayet bir nefeste yirmi bire çıkar. İşte o zaman zikir, kalbine tesir eder ve ondan masiva düşüncesi tamamen gider. Böylece kalp, huzur bulur ve tam lezzet alır. Eğer yirmi birde bu durum gerçekleşmezse ve fenafillâhı bulmazsa yeniden başlayıp ta fenafillâhı bulana dek devam etmelidir. Yani sâlik, kendini unutup gözünde, gönlünde, düşünce ve hayalinde sadece Allâh olmalıdır.⁵⁶

b. İkinci Yol: Nakşibendî tarikatının ikinci yolu, kalp teveccühü yoludur. Yani, zâkirin kalp ile ism-i Celâl'e yönelmesi ve kalben, Allâh Allâh Allâh demesidir. Salik, zikrin tesirinden dolayı bu ismin manasını, düşünmeye sevk olur.⁵⁷ Zâkir, bu ismin manasını düşünürken, kendi kalbine teveccüh eder. Allah

⁴⁸ Ethem Cebecioğlu (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay., s. 728.

⁴⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, s.2.

⁵⁰ Müride telkin edilen "Lâ ilahe illallah" kelime-i tevhidi nefy ü isbât ile yapılır. Dil damağına yapıştırılır; nefes göbeğin altında hapsedilir; sonra tahayyül yoluyla dimağın sonuna kadar "lâ" çeker. Oradan "ilahe" sağ omuzuna, "illallah" da kalbe devredilir. Kalb, şeklini ve yerini bildiğimiz, sol taraftaki en kısa kaburga kemiğinin altındaki kalbdır. "İllallah" lafzı, bütün kuvvetiyle kalbin en derinliklerine işleyecek ve harareti de vücudu saracak derecede kalbe darb ederek devredilir. "Lâ ilahe" derken bütün mâsivâyı, yani Allah'tan başka ne varsa her şeyi, kalbinden temizler; her birinin fani olduğunu tefekkür eder ve o gözle bakar. "İllallah" derken de, Cenâb-ı Hakk'ın zâtının bekâsını, Bâki'nin ancak O olduğunu kalbine nakşeder. Bunu bütün letâifıyla yapar. "Lâ ilahe illallah"ın aslı harfleriyle yazısının şeklini ve manasını düşünür ki Allah'ın zâtından başka maksad yoktur. O'ndan başka maksadımız olmadığını söylemek, O'ndan başka ma'bûdumuz olmadığını söylemekten daha şümullüdür. (Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 476.)

⁵¹ Hayrani Altıntaş (1981). *Marifetname'de Tasavvuf*, İstanbul: Cimtay Matbaası, s.97.

⁵² Hasan Kâmil Yılmaz (2004). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, s.165.

⁵³ Erzurumlu İbrahim Hakkı (tsz). *İnsan-ı Kamil*, haz. Turgut Ulusoy, İstanbul: Hisar Yay., s.31.

⁵⁴ Selçuk Eraydın (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., s. 126-127.

⁵⁵ Hayrani Altıntaş (1986). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.116-117.

⁵⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, s.2-3.

⁵⁷ Nefy ü isbât dediğimiz, bir tek nefesde, tefekkürü olarak yirmi bir adet "lâ ilahe illallah" zikrinin çekilmesinden sonra, zikreden dervişin soluğunu bırakırken, zikrettiği şeyin manası üzerinde tefekküre dalması ve "İlâhî ente maksûdî ve ridâke matlûbî" (Allahım maksudum ancak sensin ve matlûbüm ancak senin rızâdır) diyerek tefekkürde derinleşmesi olayına bâzgeşt denilir. Bu uygulamadan gaye, zikreden sūfinin kelime-i tevhîdin manasını şuur altına iyice yerleştirmesi ve onu hayatının bir parçası haline getirmesidir. Bu sır, bilinçaltında o şekilde yer eder ve dervişin ayrılmaz bir parçası olur ki, sonunda o dervişin gözünde, Allah'ın varlığından başka bütün

dediği zaman, O'nu, âlemin bütün zerrelere kuşatmış bilip o kadar çok zikreder ki ruhu, nur ile dolup büyük lezzet alır. Gönül, bu zikir ile meşgul iken, onu bir hayret alır ki melekûtun acayip hallerini keşfeder. Fakat zâkirin bu keşfiyatı gönlünde kalmalı, halka bu durumu açmamalı ve şeriatın dışına çıkmamalıdır. O hayret zail olduğunda zâkir, yine de zikre devam etmelidir. Yine hayret geldiğinde ona dalıp zikri bıraksın. Zira zikretmek mana âleminin kapısını çalmaktır. Mana âleminin kapısı açılınca o halde susmak daha uygundur. Bu hayret, gün geçtikçe çoğalır. "İlahi sırlar, evliyanın kalplerinde gizlidir." Mazmununca, ilahi sırları kalplerinde gizleyen ve bu hayrete dalan veliler, kuvvet ve saadet sahibidir. Bu kişinin teneffüsü ibadettir, Konuşması hikmettir, fiilleri hizmettir. Çünkü o, vahdet şarabının sarhoşudur ve muhabbet denizine dalmıştır. Her halinde Allâh'ın huzurunda hazırdır. Bütün zıtlarla ülfet ve ünsiyet eder. Nerde olursa olsun rahat eder. Hiçbir şeyden elem almaz. Canı, canandan bir an ayrılmaz. Gönülden dışarı meyletmez. Gönlünde ve gözünde masiva kalmaz. Gözünü yumsa fenafillâh mertebesinde, eğer gözünü açsa bekâbillâh mertebesinde. Bu hâl ve makamlar, bu mertebe ve kemalât, bir senede, bir erbaînde, belki on günde, belki bir günde, belki bir saatte, kabiliyete göre hâsıl olur ve gönül Mevla'sına vâsıl olur. "Allah'a varan yollar, mahlukat'ın nefesleri adedindedir." Müjdesi bu farklılığa işarettir. Eğer zâkir, Allâh'ı düşünmekten bir an geri kalmazsa ve kendisine uyku gelince bile bu zikirten geri kalmazsa, yokluk kapısından içeri girerek fenafillâhı bulur ve her muradını alır.⁵⁸

c. Üçüncü Yol: Nakşibendî tarikatının üçüncü yolu, kalbî rabita yoludur. Yani müridin bir mürşid-i kâmile kalben bağlanmasıdır.⁵⁹ Sâlik önce bir mürşid-i kâmile ardından Hz. Resule, arkasından da Allâh'a kalbini rabt etmeli ve bu suretle kalp rahatlığına ermeli ve fenafillâha ulaşmalıdır.⁶⁰ Sâlik, bir mürşid-i kâmil kendine vasıta yapmakla yani her fiilinde onun izinden gitmekle ve onu bir an hatırlamadan çıkarmamakla ona bağlanır.⁶¹ Böylece onun şekli, sâlikin kalbinde yer edinir. Sâlik, mürşid-i kâmilin zahiri suretini her an hayal ederek onu kalbine nakşeder. O mürşid-i kâmil, sâlikin yanında olmazsa da suretini hayalinde tutar. Bu rabita durumunun tekrarı, sâlikte bir meleke haline gelir. Böylece sâlikin kalbinde her düşünce gider sadece mürşidin hayali kalır. Bu sayede mürşidin kalbindeki feyz ve marifet, onun kalbinden müridin kalbine de gelir. Fakat edebe riayet edilmezse feyz kesilir. Onun için rabita yolu incedir, dikkat ister.⁶²

2. Nakşibendî Yolunun Rükünleri: İbrahim Hakkı'ya göre, bu yolun erkânı üçtür. Bunlar: Az yemek, az uyumak ve az konuşmaktır. Zira az yemek, az uyumaya, az uyumak, az konuşmaya; az konuşmak, kalp zikri ile tam teveccühe yardımcıdır. Bunlardan maksat, Allah'ın huzurunu kazanmaktır. O halde, yemede, içmede, uyumada ve konuşmada orta yolu tercih etmek gerekir.⁶³ İbrahim Hakkı'ya göre, çok yemek, çok uyumak ve çok konuşmak kalbe sıkıntı verir.⁶⁴ Kâmil insan, açlıkta ve toklukta, uykuda ve uyanıklıkta, konuşmada veya susmada, âdetlerinde ve ibadetlerinde hep en iyi, en hayırlı ve orta yolu tercih ederek ne ifrata ne de tefrite kaçmıştır.⁶⁵

---

varlıklar silinir, her yerde Hakk'ı görür ve bilir hale gelir. Nakşiliğin en önemli esaslarından birisi işte budur: Yani zikrettiği şey üzerinde derinlemesine tefekküre dalmakla, zâkirin Mezkûra (Allah'a) ulaşmasıdır. (Ethem Cebecioğlu *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 92.)

⁵⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, s.3-7.

⁵⁹ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 384.

⁶⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, s.334.

⁶¹ Nakşi tarikatında, dört şekilde rabita vardır:

1. Mürid, şeyhinin şekil ve görüntüsünü, kalbinde muhabbetle hatırlayarak o varlıkta fani olmaya çalışır. Şeyhin ruhaniyeti müridin kalbinde hazır olur. Müridin kalbi, şeyhinin ruhaniyetinin nuruyla dolar.

2. Mürid, şeyhinin ruhaniyetine muhabbet ile teveccüh eder. Böylece mürid, şeyhinin ruhaniyetine bürünür.

3. Mürid, şeyhinin ruhaniyetini bir nur dairesi halinde görüp kendisini o dairenin ortasında tahayyül eder.

4. Mürid, şeyhinin şekil ve görüntüsünü ruhaniyetiyle birlikte göz önüne getirerek onun yanındaymış gibi müeddeb olur. (Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 138-139.)

⁶² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, s.7-10.

⁶³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, s.11.

⁶⁴ Hayrani Altıntaş, *Marifetname'de Tasavvuf*, s.82.

⁶⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *İnsan-ı Kamil*, s. 16.

3. Nakşibendî Yolunun Hakikati: İbrahim Hakkı, Nakşibendî tarikatının hakikatini üç olarak sayar. Bunlar; Nefy-i havâtır, devam-ı zikir ve devam-ı murakabedir. Nefy-i havâtıra devam etmek, zikrin devamına kuvvet verir. Zikrin devamı da murakabenin devamına kuvvet verir.⁶⁶

a-) Nefy-i havâtıra devam etmek: Havâtır, hatır kelimesinin çoğulu olup, insanın içine gelen bir hitab, bir ses demektir. Bu hitap, bazen melekten, bazen şeytandan, bazen nefsten ve bazen de Allâh'tan gelir. Birincisine "ilham", ikincisine "vesvese", üçüncüsüne "hacis", dördüncüsüne ise "hatır-ı Hakk" denir.⁶⁷ Şeytan ve nefis tarafından kalbe gelen havâtır, insanı günah işlemeye, heva ve hevese tabi olmaya sevkeder.⁶⁸ Fakat Hakk'ın tecelligâhı olan kalbin menfi havâtrdan ve bozuk fikirlerden muhafaza edilmesi gerekir. Zira havâtır, kula hâkim olduğunda kulun şuuru bozulur.

b-) Zikre devam etmek: Zikir; unutmamak, zihinde tutmak, yâd etmek ve anmak demektir.⁶⁹ Zikrin maksadı, zikredenin kendinden geçip Allâh dışında her şeyi unutmamasıdır.⁷⁰ Zikir, iki türdür: Dilin zikri ve kalplerin zikri. Mürid, dili ve kalbi ile zikrederse, daimi zikre ulaşır. Çünkü zikirde devamlılık esastır. Zikre devam eden insanların kalbinde, dünyaya rağbet hissi zayıflar ve yerini Allâh sevgisine terk eder. Hiç kimse, zikre devam etmeden Allâh'a ulaşamaz.⁷¹ Zaten vücudun zikre alışması, ısınması ve onu nefes alış veriş gibi tabii hale getirmesi için, kişinin zikre devam etmesi gerekir. Zikir sayesinde insan aciziyetini ve Allâh'a muhtaç olduğunu bilir. İşte bu sebeptendir ki sūfinin seyr-i sülûku, zikir sayesinde gerçekleşir.⁷²

c-) Murakabeye devam etmek: Murakabe; denetlemek, kontrol etmek, bir şeyi devamlı olarak düşünmek, gözetlemek manalarına gelir.⁷³ Bir tasavvuf kavramı olarak murakabe ise, kulun Allah'ın kalbinde ve içinde gizlediği şeyden haberdar olduğunu ve onu bildiğini, bilmesidir.⁷⁴ Bu sebeple kul, kalbini Allah'ı anmaktan alıkoyacak kötü düşünceleri murakabe eder.⁷⁵ İşte kalbin murakabe altına alınması, onun kötülüklerle alakasını keser ve her işte Allâh'ın rızasını gözetmeye çalışır. Murakabenin hakikati, Allah'ı görür gibi ibâdet etmektir.⁷⁶ Sâlik, bu dereceye ancak kendi nefsiyle hesaplaştıktan sonra ulaşabilir.

4. Nakşibendî Yolunun Usulleri: Nakşibendî tarikatında "Kelimât-ı Nakşibendiyye" ya da "Kelimât-ı kudsiyye" olarak tabir edilen esaslar vardır. Zirâ sâlik, manevi terbiyesini bu esaslara riayet ederek gerçekleştirir. İbrahim Hakkı, bu esasları şöyle sıralamıştır:⁷⁷

a. Nefy-i vücûd: Bu terkip, bazı kaynaklarda terk-i hestî olarak geçer. Yani sâlikin, kendi varlığını terk etmesidir.⁷⁸ Bir başka ifadeyle, insanın Hak karşısında kendi varlığını aradan çıkarmasıdır. Bunun için müridin selim bir kalbe sahip olması gerekir.⁷⁹ Tasavvufta, vücûd-ı hakiki karşısında yapılması gereken şey nefy-i vücûddur. Çünkü Hakk'tan başka zannolunan varlığı ortadan kaldırma izzet sebebidir. Bu sebeple sūfiler, tevhide erişmeyi kendini nefyete bağlamışlardır. Nakşibendî tarikatında nefy-i vücûd prensibi, Allah'a götüren en kısa ve en kestirme yoldur. Çünkü insan, vücudunun terkiyle vücud bulur.

b. Bezli mevcûd: Çok sevilen şeylerin Hak uğruna seve seve harcanması anlamına gelen bu terkip⁸⁰, Nakşibendî tarikatında önemli bir esastır. Zira tasavvufta, Allah'tan başka her şeyin terk edilmesi gerekir.

c. Terk-i Sûret: Tasavvufta mevcudata, ismi sûret (harfi) ya da ism-i mana cihetiyle bakılır. Allah hesabına nazar edilmeyen her şey sûrettir. Sûrete bağlı kalan, gerçeklerden ve özden uzaklaşır.⁸¹

⁶⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, s.12.

⁶⁷ Zafer Erginli (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yayınevi, s.333.

⁶⁸ İzzeddin Kaşanî (2010). *Tasavvufun Ana Esasları (Misbahu'l-Hidâye ve Miftahu'l-Kifâye)*, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Kurtuba Kitap, s.107.

⁶⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, s.164.

⁷⁰ Süleyman Uludağ (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay., s.540.

⁷¹ Abdülkerim el-Kuşeyri (1978). *Tasavvufun İlkeleri (Risale-i Kuşeyri)* Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, c.I, s.355.

⁷² Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 127.

⁷³ Hasan Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, s.164.

⁷⁴ Abdülkerim el-Kuşeyri, *a.g.e.*, s.312.

⁷⁵ Zafer Erginli, *a.g.e.*, s.696.

⁷⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 445.

⁷⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, s.13-14.

⁷⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.482.

⁷⁹ Muammer Cengiz (2014). *Bir Tasavvuf Klasığı olarak Mahmûd Şebüsterî'nin Gülşen-i Raz Mesnevisi*, Basılmamış Doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.260.

⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 101.

d. Amel be-azimet: Şer'i hükümlere uygun amel etme, anlamına gelir.⁸² Allah'ın dinini ciddiyetle, önem vererek, içten gelerek, azimet üzere yaşayanların kulluğu, ameli, duası bu durumda olmayanlara göre daha hızlı kabul görür.⁸³ Tasavvufta sâlik, şeyhine azimetle amel edeceğine söz verir.⁸⁴ Bu sebeple Nakşibendî tarikatında, ruhsatları terk edip azimetlere yapışmak esas bir rükündür.⁸⁵

e. Hûş der-dem: Nefes alış verişimiz esnasında her an uyanık olmak, gafletten korunmak, anlamına gelen bir terkiptir.⁸⁶ Sâlikin alıp verdiği her nefesin şuurunda olması gerekir. Çünkü sâlikin nefesini muhafaza etmesi huzura ermesine vesile olur. Bu huzur sayesinde rahat eder. Zira alıp verdiği nefesleri denetim altında tutmayan kişi gaflete düşer.⁸⁷

f. Nazar ber-kadem: Sâlikin, nerede olursa olsun, zihni konsantrasyonunu dağıtmamak için, devamlı ayağının ucuna, yani yürüyeceği yere bakmasıdır.⁸⁸ Sâlik, yolda ayaklarının ucuna bakarak yürümelidir. Zira yürürken ayakucuna bakmayan sâlikin ilgisi dağılır, kalbini havâtır kaplar.⁸⁹ Bu sebeple üstün gayret sahibi olan kimse, Allâh Teâlâ'nın gayrına bakmaz. Ayrıca yürürken önüne bakan kimsede alçak gönüllülük, edep ve haddini bilmek hususiyetleri peyda olur.⁹⁰

g. Sefer der-vatan: Vatanda yolculuk yapmak anlamına gelen bu tabir, Nakşibendî tarikatında, sâlikin iç dünyasında yaptığı yolculuğa işaret eder.⁹¹ Bu prensiple mürid, kötü huy ve sıfatlardan güzel huylara ve meleki sıfatlara tekâmül eder.⁹²

h. Halvet der-encümen: Sâlikin maddi varlığıyla halka karışıp her türlü beşeri ve sosyal işlere iştirak ederek dünya hayatının gerektirdiği faaliyetleri icra ederken kalbiyle daima Allâh'ın huzurunda olduğunu bilmesi ve bunu bir an bile kalbinden çıkarmamasıdır.⁹³ Bu süre zarfında sâlik, kendini tanır ve kendini hesaba çeker. İbrahim Hakki'ya göre, halkla ilişki, Allâh'ı anmaya ve düşünmeye engel olduğu için sâlik, bu hususta dikkatli olmalıdır.⁹⁴ Bu sebeple sâlik, toplum içinde yaşarken bir an bile Allâh'ı unutmamalıdır. Nakşibendî tarikatı, bu temel üzerine kurulmuştur.⁹⁵

i. İhtimâ anî'l bid'at: Peygamberimiz zamanında bulunmayan, yeni çıkan şey anlamına gelen bidat,⁹⁶ tarikata sonradan giren âdetler anlamında kullanılmış, orijinalliği ve saflığı bozduğu için, dinde de tasavvufta da hoş görülmemiştir.⁹⁷ Tasavvuf ehli, bidatlerden sakınarak saflığını muhafaza etmeye çalışır.

j. İktidâ be-sünnet-uzlet anî'l-en'am: âdet, yol manasına gelen sünnet kavramı ıstılahi olarak, peygamberimizin söz ve hareketleriyle Müslümanların yapması emir ve işaret olunan husus yerine kullanılır.⁹⁸ Tasavvuf, sünnete uyma esasına dayanır.⁹⁹ Bu yüzden Nakşibendî tarikatına mensup tasavvuf ehli, sünnete sıkı sıkıya bağlı ve bu hususta titizdirler.¹⁰⁰ Çünkü seyr-i sülûkunu sünnete uydurmeyen kişinin sonu iyi olmaz.¹⁰¹

Uzlet, halktan uzaklaşıp, onlardan ayrı yaşamak anlamına gelir. Ancak tasavvuf ehlinin çoğunluğu, "insanların içine karışıp onların ezalarına sabreden kişi, insanlara karışmayıp, ezalarına sabretmeyen kişiden daha

⁸¹ Ethem Cebecioğlu (2010). *Tasavvuf Klasikleri*, Ankara: Erkam Yay., s.240.

⁸² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.46.

⁸³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 224.

⁸⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 311.

⁸⁵ Zafer Erginli, *a.g.e.*, s.740.

⁸⁶ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 376. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 286.

⁸⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.233.

⁸⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 467.

⁸⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, s.260.

⁹⁰ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 377. Hasan Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, s.260.

⁹¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 550.

⁹² Ömer Yılmaz(2015). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ankara: Akçağ Yay., s.297.

⁹³ Osman Türer (2013). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Ataç Yay., s.164. Ömer Yılmaz, *a.g.e.*, s.298.

⁹⁴ Hayrani Altıntaş, *Marifetname'de Tasavvuf*, s.91.

⁹⁵ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 378.

⁹⁶ Mehmet Zeki Pakalın (1983). *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., c.I, s.231.

⁹⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 102.

⁹⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, c.III, s.295.

⁹⁹ Abdülkerim el-Kuşeyri, *a.g.e.*, s.82.

¹⁰⁰ Hamid Algar (2007). *Nakşibendilik*, haz. Cüneyd Köksal, İstanbul: İnsan Yay., s.105.

¹⁰¹ Abdülkerim el-Kuşeyri, *a.g.e.*, s.97.

hayırlıdır." Hadis-i şerifine dayanarak insanların arasına karışmışlardır. ¹⁰² Sûfiler, sûreten halk içinde olmalarına rağmen kalben, uzleti yaşayarak bu temel ilkeyi uygulamışlardır. Uzlete çekilmekteki maksat, insanların şerrinden sakınmak ve kendi şerlerinin başkasına zarar vermesine mani olmaktır. ¹⁰³ Böylece sûfi, kendisini meşgul eden şeyleri terk etmiş ve uzlet vesilesiyle ilahî sırlara vakıf olmuş olur.

İbrahim Hakkı'ya göre, halktan uzak olan Hakk'a yakın olur.¹⁰⁴ Sâlik, peygamber efendimizin hayatını örnek alarak, halk içinde uzleti yaşama gayreti içinde olmalıdır.

k. Zikr-i ale'd-devam: Sûfiler, hayatlarının her anını, Allâh'ı zikrederek geçirmeye çaba sarf ederler. Lisan, Allah'ı anarak zikrin kalbe yerleşmesini ve kalbin de zikre iştirak etmesini sağlar. Zira bir kimse, ancak zikre devam etmek sûretiyle Allâh'a vasıl olur.¹⁰⁵ Kalp, devamlı zikrederek zâkir hale gelir. Bu sayede kalpteki masiva kirleri atılır. Kalpte, sadece Allâh sevgisini kazanmak maksadı kalır.

l. Teveccüh-i tam: Teveccüh, bir şeye yönelmek ve onunla ciddi manada ilgilenmek, demektir. Genelde Hakk'a yöneliş için kullanılır. Müridin, müridine bağlanıp yönelmesi anlamında kullanıldığı gibi, müridin, müridini karşısına alıp ona nazar etmesi anlamında da kullanılır.¹⁰⁶ Fenafillâh mertebesinde sâlik, bütün dünyevi ilgilerinden uzaklaşır. Sâlikin kalbinde Allâh'tan başka hiçbir şey yer bulmaz. Böylece sâlik, sadece Allâh'ı zikreder. Kalbi masiva kirlerinden temizlenen sûfi, tam teveccüh ile Allâh'a yönelmiş olur.¹⁰⁷

5. Velîler ve Sınıfları: Velîlik, Hakk'a yakınlık demektir.¹⁰⁸ İbrahim Hakkı'ya göre, veliler yeryüzünde Allâh'ın halifeleri olup manevi bir ilme sahiptirler.¹⁰⁹ Velayete açılan yolun şartı ikidir: a. Sağlam bir inanç ve tam teslimiyet. b. Farzları yerine getirip yasaklardan sakınmak.¹¹⁰ Evliyanın söz ve hareketleri birbirine mutabık olur. Evliya halkla halim Hakk'la daim olur.¹¹¹

İbrahim Hakkı'ya göre, evliya iki türdür. Bir kısmı, azimet ile ameli tercih edenler. Diğeri, ruhsatla ameli kısaltanlar. Uzleti seçen veli, hâl bakımından daha şerefli ise de halk arasında bulunan veli, kemal yönünden daha ârifdir. Fakat her iki evliya sınıfının da maksadı, halka hizmet etmek ve faydalı olmaktır. Zira onlar kendilerinden geçmişler, vahdet şarabını içmişlerdir. Dostu bulmuşlardır. İşleri gönüllerine asla mani olmaz. Çünkü gönülleri, huzurda olup ayine-i zat-ı sıfat olmuşlardır. Bunun için kavuşmak ve ayrılık onlar için bir olur. Yaşamak ve ölmek ise kolay olur.¹¹²

B. Risale-i Tarik-i Nakşibendî'nin Transkripsiyonlu Metni¹¹³

Hezâ Risâle-i İbrâhîm Hakkı Tarîk-i Nakşibendî

Bismi 'llâhi 'r-rahmâni 'r-rahîm

Elhamdu li'llâhi ve şal'lallâhi 'alâ Muştâfâhu ammâ ba'd: ey sâlik-i râh-ı Hâk ve'y tâlib-i Feyyâz-ı Muţlak bilgil ki her gönül ki anda derd-i taleb peydâh ola anı evvelâ devlet bilmek gerek ve gice gündüz izdiyâdına sa'y kılmak gerek zirâ yâr-ı Kadîmîñ muhabbet ve irâdeti gönül âyinesinde mün'akis olmuşdur ey tâlib-i Hâk bilgil ki tarîk-i nakşibendî üç nev'idir: tarîk-i evvel, zikr-i lâ ilâhe (2) ill'allâh kelime-i tayyibesine meşgûl olmaqdır. Şol vechile ki lisânı üst damâğına ilşâk idüp kalbile zikir ide nefsin hâpîs ide göbeğin içerüye öyle muhkem çeke ki cemî'-i bedeni müt'eşşir ola zikir zamânında bu fikri gönülden gidermeye ki lâ-maḥbûbe ill'allâh lâ-maḥlûbe ill'allâh lâ-mevcûde illâ hû fikriyle şolup gayrı ḥavâtır redd ve kelime-i tevḥîdi 'ad eyleye üçde ve beşde ve yedide bir nefes idüp terakkî iderek 'adedi yigirmi bir ola ol zamân zâkiriñ kalbine nûr-ı zikir te'sîr ve kalbini tenvîr ider mâsiva'llâh efkârı bi'l-küllîye gider ve inşirâḥ-ı şadr bulup lezzet-i 'azîme irer eger yigirmi birde bu hâlet olmazsa gönül fenâfi'llâhı bulmazsa girü

¹⁰² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 672.

¹⁰³ Zafer Erginli, *a.g.e.*, s.320.

¹⁰⁴ Hayrani Altıntaş, *Marifetname'de Tasavvuf*, s.90.

¹⁰⁵ Ali Tenik-Vahit Göktaş (Ocak 2014). "Tasavvufî Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi", *Toplum Bilimleri Dergisi*, , 8 (15), s.271-273.

¹⁰⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 658.

¹⁰⁷ İzeddin Kaşani, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁰⁸ Davud el-Kayserî (2013). *Tasavvuf İlmine Giriş*, Çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Nefes Yay., s. 143.

¹⁰⁹ Hayrani Altıntaş, *Marifetname'de Tasavvuf*, s.165.

¹¹⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, s.202-203.

¹¹¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *İnsan-ı Kamil*, s. 57.

¹¹² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, s.12.

¹¹³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, s.2-16.

başlaya tâ fenâfi'llâhı bula ve kalbi (3) hazret-i Hâkka dâ'imâ âgâh ola farazâ âgâhlığı gidermek istese kâdir olmaya gözde gönülde hayâl ve fikri Allâh ola kendüyi bulmaya murâd ancak budur ki kendü yoğ ola gönül mezkûrile tenhâ kıla zikirde vâz gele mezkûr ile meşgûl ola sa'âdet-i ebediyyede müstağrak ola tarîk-i şânî, zikre ism-i celâlile yönelmekdir ya'nî kalbile Allâh dimekdir ve zikir itdüğü hâlde Hâk te'âlâyı muhît-i zerrât-ı 'âlem bilüp bu fikirden ayrılmaya ol kadar zikir ide ki kendülüğinden gide bir mertebe bula ki bu hâl kalbiñ vaşf-ı zâtisi ola ve derünü bu nûrile tola ve ma'lûm ola ki bu zikre meşgûl iken kalbi hayret alup 'acâyib melekût kalbe münkeşif olur o hâlde zikirde (4) vâz gelüp ol hayrete dalsun gönül ahlvâli yine gönülde kıalsun zinhâr ifşâ itmesün şer'î şerîfden taşra gitmesün ol hayret zâ'il olduğda yine ol zikre meşgûl olsun yine hayret geldikde zikirde vâz gelsün zirâ ol hayret bâb-ı 'âlem melekûtudur fetî-i bâb olduğda ancak edeb sükût kalıptur pes ol hayret gün be-gün izdiyâd bulur zâkir yoğ olup mezkûr kalur *sudûru'l-ahrâr kubûru'l-esrâr*¹¹⁴ mazmûnınca settâr olur bu hayrete garq olan şâhib-i kuvvetdir ve bu fenâyı bulan şâhib-i sa'âdetdir gâlebe aña i'tikâf ve halvetdir keşret aña vahdet ve 'uzletdir teneffüsü 'ibâdetdir tekellümü hikmetdir ef'âlî mahz-ı hizmetdir harekâtı 'ayn-ı rahmetdir zirâ mest-i hamr-ı vahdetdir ve garq-ı bahr-ı muhabbetdir ve her hâlde hâzır-ı (5) huzûr-ı hazretidir cümle ezdâdile muvâfaqat ve ülfet ider her kânde olsa şafâ ve râhat ider zulümât-ı 'âlem ile mükedder olmaz cânî cânândan bir nefes ayrılmaz gönülden taşraya i'timâd ve meyl itmez belki gönülde ve gözünde mâsivâ kıalmaz gözünü yumsa fenâfi'llâhdadır eger acsa beğâbi'llâhdadır bu hâlât ve ma'âmât ve bu merâtib ve kemâlât bir senede belki bir erba'inde belki on günde belki bir günde bir sâ'atde isti'dâd ve kabiliyyete göre hâşıl olur ve şıdk ve teveccühe göre gönül mevlâsına vâsıl olur *et-turuği ilâ'llâhi bi'adedi enfâsi'l-halâyık*¹¹⁵ beşâreti bu tefâvüte işâretidir eger her lahzada her anda her nefesde mülâhaza-i cânândan hâlî kıalmazsa (6) ve uyku kendüsi alurken kalbi zikirde âvâre olmazsa nevmi yevmi gibi huzûr-ı Hâk olur ve fenâfi'llâhı tîz ve yoğluk kıpusından içeri girür gönül göziyle dost yüzünü bî-hicâb görür bu zikir ism-i zâtıdır ve bu zikirde olan te'sîrât gayrı esmâda yoğdur ve bu zikir az zamânda müdâvemet ideni mülk-i melekûta şâhib-i taşarruf ider inşa'llâhu te'âlâ tarîk-i şâliş râbîta tarîkidir ya'nî bir pîr-i pürtedbîri vâsîta itmekile şeb ve rûz kavîlde ve fi'ilde izine gitmekile pîriñ şüret-i zâhiresi her ân hâtırından gitmeyüp durmağda oturmağda yemekte söylemekte andan bir nefes gaflet itmeyüp gün be-gün giderek (7) ol kişi bu işi zahtetile iderek bir mertebeye vara ki pîriñ şekli mürîdiñ kalbinde temekkûn kıla ve zahtetsiz her ân tahtayyül idebile pes her feyz ki 'âlem-i gaybiden pîriñ bâtnına nâzil olur mürîdiñ kalbine dağı yol bulur ammâ terk-i edeb sebebiyle tarîk-i feyz bozulur ol ecilden bu tarîk zahtetile düzilür ammâ ism-i celâl tarîk-i 'âkrebidir

Şüret-i şeyhi dilde yazsa mürîd
Buña olan aña da hâşıl olur
Lîk terk-i edeble zâ'il olur
Ol sebebden ziyâde müşkildir

Sırr-ı rişte-i devleti ey birâder ele al
'Ömr-i girân-mâyeñi az itme hayâl
Dâ'im kamu yirde kamu işe kamu hâl
Añ yârıñı gönliñ göziñ andan yaña şal

Sırr-ı gam-ı 'aşkı derd-mendân añlar
Şanma dil sırrın hüd-pesendân (8) añlar
Naqqâşa irer 'ârif olan nazar naqşından
Bu naqqş-ı garîbi naqşibendân añlar

Naqşibendiyye 'aceb kâfile sürürlardır
Gizli yoldan iletirler hareme kâfileyi

¹¹⁴ "Sudûru'l-ahrâr kubûru'l-esrâr: ilâhî sırlarlar, ehlullâh'ın kalplerinde gizlidir." Ebu Hamid el-Gazâlî (1964). Mişkâtü'l-Envâr, yayınlayan: Abû'l-'Ula 'Afîfi Kahire: al-Dar al-Kavmiyye, S.67.

¹¹⁵ "Allâh'a giden yollar yaratılmışların nefesleri adedindedir."

İre çün sâlike şoĥbetleriniñ câzibesi

Giderir vesvese-i ĥalvet ü fikr-i çileyi

ey tâlib-i Ĥaĥ bilgil ki tarîĥ-i naĥşibendiye bel baĥlayanlar ve derd-i talebile ĥan ağlayanlar zâhirde ĥalkile iĥtilâţ idüp ĥizmetde olurlar ve bâtınlarıyla ancaĥ ĥazret-i Ĥaĥĥı bilürler ve bulurlar kendülerin keşretde gizlerler göñüllerinde vahdet yolını izlerler zâhirlerin ĥalka ve bâtınların Ĥaĥĥa tefvîz iderler bu gizli tarîĥile toĥrı Ĥaĥĥa giderler “el-irâdeti terki’l-irâdeti fi’l-irâdeti”¹¹⁶ mażmûnınca fenâfi’llâh olup devlet-i faĥru fenâ ile (9) bekâbi’llâhi bulurlar

Şûretleri keşretde ma’ nâları vahdetde

Şûretleri firĥatde sîretleri vuşlatda

taşradan biĥâne içerdüden hem-ĥâne ten aĥyâr ile göñül yâr ile göz raĥîbde göñül ĥabîbde ĥulâĥ şadâ ile göñül Ĥudâ ile dil güftâr ile göñül dil-dârile el şan’atda göñül ĥazretde ayak gitmede göñül zikir itmede ten yatmada göñül cevlan itmede nâyim göñül kâyim ten râĥatda göñül seyâhatda ten postile göñül dostile ten mekânda göñül lâ-mekânda ten esbâbile göñül Rabbü’l-erbâbile ten ĥavĥâyile göñül mevlâyile ten cihânile göñül cânânile bu tarîĥile ĥatırların mesrûr iderler her ne ise göñülde mestûr iderler sırları ĥalka fâş olmaz (10) ve göñülleri zevĥine ĥic ĥalel gelmez âfet-i şöhretten cüdâ ve ĥâşu’l-ĥâş-ı Ĥudâ olurlar ve zikirleri daĥı ĥalbidir zîrâ aĥreb-i enfa’ tarîĥ-i Ĥudâdır ve cemî’-i âfetden cüdâdır ve miftâĥ-ı ‘acâyib-i ‘âlem-i vahdetdir ve câzib-i cem’iyyet-i ĥuzûr-ı ĥazretdir ey tâlib-i Ĥaĥ bilgil ki tarîĥ-i naĥşibendiniñ rûkûnleri ücdür kıllet-i ta’âm kıllet-i menâm ve kıllet-i kelâm ammâ az yemek az uyumaĥa mu’indir ve az uyumaĥ az söylemege sebebdir ve az söylemek zikir-i mürâĥabeye ĥuvvetdir ve murâd ise ancaĥ ĥuzûr-ı ‘izzetdir ta’âmda ve menâmda ve kelâmda ĥadd-i vasaĥa ri’âyet kâfidir beyt

Az yemek az uyumaĥ az söylemek

Kimde kim olursa ol olur melek¹¹⁷

ey tâlib-i Ĥaĥ (11) bilgil ki bu tarîĥiñ ĥaĥîĥatı ücdür devâm-ı nefy-i ĥavâtır ve devâm-ı zikir ve devâm-ı mürâĥebedir ammâ devâm-ı nefy-i ĥavâtır devam-ı zikre ĥuvvetdir ve devâm-ı zikir daĥı devâm-ı mürâĥebeye mu’indir ve mürâĥebe Ĥaĥ te’âlâ her yerde ĥâzır ve nâzır olduĥını göñülden bir ân gidermemektir bu tarîĥden murâd ve maĥşûd ancaĥ budur beyt

turâ yek pend pes ez her dü ‘âlem

zi-cânet ber ne-yâyed bî-Ĥudâ dem¹¹⁸

ey tâlib-i Ĥaĥ ehlu’llâh iki türlüdür biri ‘azîmetile ‘ameli iĥtiyâr ider ve biri zahmetile ‘ameli işâr ider egerçi veliyy-i ‘uzlet eşrefdir bi-ĥasebi’l-ĥâl ammâ veliyy-i ‘işret efzâldır bi-ĥasebi’l-kemâl eger veliyy-i ‘uzletdir ve eger veliyy-i ‘işretdir murâdları ĥalka nef’ (12) ve ĥizmetdir zîrâ kendü vücûdlarından geĥmişlerdir vahdet şerbetin içmişlerdir dostı bulmuşlar murâd almışlar ef’âlleri göñüllerine mâni’ olmaz ve göñülleri bir nefes ĥuzûrdan ĥâlî kalmaz âyîne-i zât-ı şîfât olmuşlar cemal-i maĥbûba ĥayrân ĥalmışlar âyîne ise maĥbûb ĥatında mergûbdur zîrâ maĥbûb için kendü cemâlin görmek maĥlûbdur bu maĥâmda îmân ‘ayân olur ve ‘ayân ‘ayn icinde pinhân olur ve vişâl u hicrân yeksân olur ve ĥayât ve memât âsân olur ey tâlib-i Ĥaĥ bilgil ki bu tarîĥatin pîri ĥüĥâce Bahaü’ddîn raĥmetu’llâhi te’âlâ ‘aleyhi ĥazretleridir ve mecmû’-ı tarîĥ-i naĥşibendiyye bu (13) on iki kelimedir nefy-i vücûd ve bezl-i mevcûd ve terk-i şûret ve ‘amel-i be-‘azîmet ĥuş der-dem ve nazâr ber-ĥadem sefer der-vaĥan ve ĥalvet der-encümen iĥtimâ ‘ani’l-bid’at ve iĥtidâ be-sünnet ‘uzlet ‘ani’l-enâm ve zikir-i ‘ale’d-devâm ve’l-ĥamdüli’llâhi ‘ale’t-tamâm ve min vâridâtihî ey göñül cânânınıñ kendinde bul ey âdem-i pür-dem-i dilâ-endün ey ĥadîmî dilâ der ĥod-bîn dîdâr-ı dil-dâr ‘aşl-ı göñüldür ezâ ‘abdu ĥalbi’l-‘aşĥi ve’l-cemâli fi’l-ĥalbi’l-ĥalb-i beyti’l-‘aşĥi ‘aşĥmış cân içinde cânânım edĥil fi’l-ĥalbi’l-küllî fi’l-ĥalbi her çi hest der-dilest dostem göñül ‘âşĥik ve ma’şûĥ (14) benem ‘aşĥ hem dil-dâr-ı dil-dârest cân çay-ı cânânest el-aşĥ-ı hüve’l-ma’şûĥ ve’l-‘âşĥik ez-birün-i ĥalĥem ve’z-derün-i emrem ez-birün ĥarîbem ve’z-derün firîb-i

¹¹⁶ “İradeyi, irade içinde terk etmek.”

¹¹⁷ Bu beyit Marifetname’de şu şekildedir:

Az yemek az uyumaĥ az söylemek

Kimde kim cem’ oldı bil anı melek (Bkz. Erzurumlu İbrahim Ĥakkı, Marifetname, s. 444.)

¹¹⁸ “Sana iki âlemde bir nasihat yeter

Allah istemedikçe can vermezsin.”

muhabbet der-derün bâyed ne birün el hubb-ı lübbi'l-lübbi hubbu'l-hubbi lübbi'l-lübbi emr-i fi fûâdi'l-ğalb-i bâbu'l-ebvâb dil hâne-i Hudâst dil ğâr-i yârest dil halvet-i maħbûbest dil kıble-i maṭlûbest dil âyine-i cemâl-i 'aşkest cân-ı erğanün-ı 'aşkest 'aşkdır cân icinde yâr-ı qadım dem-i 'aşq bir noḡta tekrâr ile kitâb olur bir kıl tekrâr ile halıce olur bir kaṭre tekrâr ile deryâ olur bir dâne tekrâr ile bâğ u bostân oldu bir 'adeddir ki tekrâr ile yüz (15) biñ oldu bir çekirdekdir ki tekrâr ile seçere-i cihân oldu bir cândı ki bunca insân oldu risâle de ḡatime buldı Enderünî Muştafâ Mirkânî

Sonuç

Tasavvuf, Allâh'a ulaşmak için tercih edilen yollardan biridir. Bu yol, aşk esasına dayalı olduğu için insanlara çok tesir etmiştir. Bu sebeple tasavvufa meyleden kişiler, tasavvufi düşüncelerini yaymak için çeşitli eserler yazmışlardır. Bu durum zaman içerisinde bir gelenek haline gelmiştir.

Mensup olduğu tarikatın usul ve esaslarını anlatan risaleler yazma geleneğini, 18. asırda devam ettirenlerden biri de Erzurumlu İbrahim Hakkı'dır. Müellif, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî* adlı eseriyle, Nakşibendî tarikatına ilgi gösterdiğini ihsas etmiş ve bu tarikatın hususiyetine vâkıf olduğunu ortaya koymuştur.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu eserinde, evvela Hak yoluna giren sâlikin gönlünde, derd-i talep peyda olması gerektiğini, zira muhabetullahın, ancak gönül aynasında in'ikas ettiğini söyler. Ardından Nakşibendî tarikatının, Lâ-İlâhe İllallâh zikriyle meşgul olmak, kalb ile Allâh demek ve bir mürid-i kâmilin arkasından gitmek şeklinde, üç neviden oluştuğunu izah eder. Devamında, bu tarikatın üç rüknü olduğunu; bunların da az yemek, az uyumak ve az konuşmak olduğunu; az yemenin az uyumağa yardımcı olduğunu ve az uyumanın az söylemeğe sebebiyet verdiğini, az söyleyenin de daha çok zikre yöneldiğini bir beyitle şöyle ifade eder:

Az yemek az uyumak az söylemek
Kimde kim olursa ol olur melek

İbrahim Hakkı, yemekde, uyumakda ve konuşmakta, orta yola riayet etmenin kâfi olduğunu belirtir. Çünkü ancak bu şekilde gönlün huzur bulabileceğini belirtir. Ayrıca Nakşibendî tarikatının üç hakikate sahip olduğunu; bunların da, devam-ı nefy-i havatır, devam-ı zikir ve devam-ı murakabeden oluştuğunu söyler. Devam-ı nefy-i havatır, devam-ı zikre kuvvet verdiği gibi devam-ı zikir de devam-ı murakabeye yardımcıdır. Risalede, ehlullâhın iki türlü olduğunu; bunlardan birinin, azim ile amelî ihtiyar edenler, diğerinin de amelî isar edenlerden oluştuğunu ifade eder. İbrahim Hakkı, risalenin sonlarına doğru, bu tarikatın pirinin Hacı Bahaüddin Nakşibend olduğunu söyleyerek, Nakşibendî tarikatında seyr-i sülûkun temel kaidelerinin toplam on iki kelimedenden oluştuğunu, bu esasları sıralayarak şöyle dile getirir: 1.Nefy-i vücûd, 2.Bezl-i mevcûd, 3.Terk-i Suret, 4.Amel-i be-azimet,5.Hûş der-dem, 6.Nazar ber-kadem, 7.Sefer der-vatan, 8.Halvet der-encümen, 9.İhtimâ anı'l bid'at, 10.İktidâ be-sünnet-Uzlet anı'l-en'am, 11.Zikr-i ale'd-devam. 12. Teveccüh-i tam.

Ayrıca risalede, birkaç dörtlük ile bir Türkçe beyit ve bir de Farsça beyit bulunmaktadır. Bu Türkçe beyit, Marifetname'de de geçmektedir. Fakat İbrahim Hakkı, Marifetname'deki bu beytin birkaç kelimesini bu risalede değiştirmiştir. Farsça olan beyit ise, Marifetname'de geçtiği gibidir. Risalenin sonunda ise müstensih Enderünî Mustafa Mirkanî ismi bulunur.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetname'de, Nakşibendî tarikatına övgüde bulunmuş ve bu tarikatı, güzide evliyaların tercih ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Nakşibendî tarikatının usul ve esaslarına yer vermiştir. Fakat makalemize konu olan *Risale-i Tarik-i Nakşibendî* adlı eserde ise, bu tarikatın usul ve erkânına dair Marifetname'de anlatılanlardan daha başka bilgiler verilmiştir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hayatı ve eserleri üzerinde, bugüne kadar pek çok ilmi çalışma yapılmıştır. Onun birçok değerli eseri, ilim dünyasına kazandırılmıştır. Fakat onun mensup olduğu tarikat konusunda, şimdiye kadar kesin hükümler verilememiştir. Bu sebeple İbrahim Hakkı'nın *Risale-i Tarik-i Nakşibendî* adlı eseri gün yüzüne çıkarılarak tahlil edilip bu konudaki ihtilaf giderilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Algar, Hamid (2006). "Nakşibendiyye", DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. C. 32, s. 335-342.

- ALGAR, Hamid (2007) *Nakşibendîlik*, haz. Cüneyd Köksal, İstanbul: İnsan Yay.
- ALTINTAŞ, Hayrani (1992). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- ALTINTAŞ, Hayrani (2000). "Fakirullah", DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. C. 21, s.132.
- ALTINTAŞ, Hayrani (1981). *Marifetname'de Tasavvuf*, İstanbul: Cimtay Matbaası.
- ALTINTAŞ, Hayrani (1986). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- BİNARK, İsmet ve Sefercioğlu, Nejat (1977). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi (1972). *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, C. I, s.92.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2010). *Tasavvuf Klasikleri*, Ankara: Erkam Yay.
- CENGİZ, Muammer (2014). *Bir Tasavvuf Klasiği olarak Mahmûd Şebüsterî'nin Gülşen-i Raz Mesnevisi*, Basılmamış Doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2000). "İbrahim Hakkı Erzurûmî", DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 21, s.305-306.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1988). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- ERAYDIN, Selçuk (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay.
- ERGİNLİ, Zafer (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Risale-i Tarik-i Nakşibendî*, Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, No: AC09985032.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (1330). *Marifetnâme*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (tsz). *İnsan-ı Kamil*, haz. Turgut Ulusoy, İstanbul: Hisar Yay.
- GAZALÎ, Ebu Hamid (1964). *Mişkâtul-Envâr*, Yayınlayan: Abu'l-'Ula 'Afifi, Kahire: al-Dar al-Kavmiyye.
- KAŞANÎ, İzzeddin (2010). *Tasavvufun Ana Esasları (Misbahu'l-Hidâye ve Miftahu'l-Kifâye)*, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Kurtuba Kitap.
- KAYSERÎ, Davud (2013). *Tasavvuf İlmine Giriş*, Çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Nefes Yay.
- KAZAR, Mehmet, (2001). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.16, s.333-337.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1964). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim(1978). *Tasavvufun İlkeleri (Risale-i Kuşeyri)* Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, c.I, s.82-355.
- KÜLEKÇİ, Numan - Karabey Turgut (1997). *Divân-Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- LE GALL, Dina (2005). *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World (1450-1700)*, Albany: State University of New York Press.
- MUSLU, Ramazan, (2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yay.
- OSMANZÂDE, Huseyin Vassaf, (2006). *Sefine-i Eoliya*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yay., C. II, s.290.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (2013). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divân-ı İlahiyât*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., c.I, s.231-295.
- REVNAKOĞLU, Cemaleddin Server (2011). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetnamesi*, İstanbul: İlk Harf Yayınevi.
- TENİK, Ali - Göktaş, Vahit Ali Tenik-Vahit Göktaş (Ocak 2014). "Tasavvufî Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi", *Toplum Bilimleri Dergisi*, , 8 (15), s.271-273.
- TÜRER, Osman (2013). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Ataç Yay.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay.
- ULUSOY, Turgut (1974). *İbrahim Hakkı Divanı*, İstanbul: Bahar Yayınevi.
- YILMAZ, Hasan Kâmil (2004). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- YILMAZ, Ömer (2015). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatler*, Ankara: Akçağ Yay.